

22. BÖLÜM / CHAPTER 22

MODERN DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE ASKERİ GEREKLİLİKLER AÇISINDAN ENGELLİ YURTTAŞ VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ

DISABLED CITIZENS AND POLITICAL POWER IN TERMS OF MILITARY REQUIREMENTS: FROM THE MODERN ERA TO THE PRESENT

Mustafa C. SADAĞOĞLU*

*İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Reklamcılık Bölümü, İstanbul, Türkiye
e-posta: msadakoglu@gmail.com

DOI: 10.26650/B/AA09.2020.007.22

ÖZ

Bu çalışmada; 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren savaşın doğal bir sonucu olarak zihinsel ya da bedensel bütünlüğü bozulmuş eski askerlerden oluşan engelli yurttaş konusunun aynı yüzyılın görece barış ortamının tesis edildiği ikinci yarısından sonra hangi dinamiklerin etkisiyle ne yöne evrildiği tartışılmaktadır. Tartışmayı somutlaştırmak amacıyla engelli birey ile siyasal iktidar arasındaki ilişki ele alınmış ve bu ilişki modern iktidar uygulamaları ve biyopolitika kavramı üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın esas gayesi engelli bireyin tarihsel konumuna ilişkin bir dizi somutlaştırma ortaya koyabilmektir. Bu kapsamda modern dönemden itibaren engelli bireyin işlevci yaklaşım çerçevesinde kavrandığına ilişkin çalışmanın temel varsayımını kanıtlamak amacıyla literatür taraması yöntemiyle bir dizi örnek kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engelli yurttaş, normal, anormal, siyasal iktidar, biyopolitika

ABSTRACT

The disabled citizens considered by this study are the military veterans whose mental or bodily integrity was disrupted as a natural consequence of warfare during the first half of the twentieth century. This study discusses the direction and evolution of the issue of disabled citizens in the relatively more peaceful conditions of the second half of the twentieth century. More precisely, this paper examines the relationship between the disabled individual and political power through modern practices of power and the concept of biopolitics. The main purpose of the study is to present a series of concrete examples of the historical position of the disabled individual. In this context, a series of examples was derived from a literature search. This supports the basic assumption of the study, that the disabled individual can be understood within the framework of a functional approach during the modern period.

Keywords: Disabled citizen, normal, abnormal, political power, biopolitics

Giriş

Esas olarak engelli olmak, bireyin fiziksel ya da zihinsel işlev kaybı anlamına gelmektedir. Engelli bir yaşam sürdürmekse bireyin gündelik hayatında fiziksel ve sosyal engelleri nedeniyle hemen her gün yüzleşmek durumunda kalacağı yaşamsal etkiye tekabül etmektedir. Bireyin fiziksel ya da zihinsel işlevlerini kaybetmesinin pek çok nedeni olabilir; hastalıklar, kazalar ya da savaş yaraları akla gelen ilk nedenler arasında sayılabilir. Diğer yandan savaş nedeniyle insanlara verilen zarar-diğer nedenlerden farklı olarak- genellikle kasıt unsuru taşır. Savaşın neden olduğu bedensel ve zihinsel kayıpların en aza indirgenmesi etkili bir tedavi süreciyle ilgilidir. Ancak bireyin iş ve sosyal hayatını etkileyecek denli kayba uğraması, savaş sonrası döndüğü iş ve sosyal yaşamında kendisine sunulan ayrıcalıklar ya da kısıtlamalar bağlamında ölçülebilir. Dolayısıyla engelli bireyin hayatını kısıtlayan esas şey, gündelik yaşamında engelli oluşunun kendisine ne sıklıkla hatırlatıldığına ilişkin karşılaştığı koşullarla doğrudan doğruya ilgilidir.

Bu bağlamda 1999 yılında Avrupa Birliği Konseyinde tartışılan ve içinde ordu hizmetlerinin de yer aldığı ayrımcılığa karşı eşit istihdam ve mesleğe kabul konulu müzakerelerinde birlik üyesi Britanya tarafından ortaya konan itiraz ve çekinceler dikkat çekicidir. Britanya'nın yaklaşımı, her ne kadar engelli yurttaşların eşit istihdamı konusunda olumsuz tezler içeriyor olsa da başta birliğe üye ülke kamuoylarında olmak üzere engelli yurttaşların maruz bıraktığı bir dizi kısıtlamayı gerek hak ve özgürlükler bağlamında gerekse tarihsel bağlamda yeniden gündeme getirebilmiştir. Zira 20. yüzyıl dikkate alındığında engelli bireyin odağında yer aldığı tartışmalar; Francis Galton'un (1822-1911) bireysel yaşam hakkı üzerinde zihinsel yeterlik ve bedensel bütünlüğün belirleyici olması gerektiğine dair ön kabule dayalı ojenik tezler ile savaşın zorunlu kıldığı askeri ihtiyaçların gördürülmesi maksadıyla engellilerden de yararlanılabileceğine dayalı işlevci yaklaşımlar arasında gidip gelmektedir.

Bu çalışmanın temel gayesi; 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren savaşın doğal bir sonucu olarak zihinsel ya da bedensel bütünlüğü bozulmuş eski askerlerden oluşan engelli yurttaş meselesini görece barış ortamının tesis edildiği aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra hangi dinamiklerin etkisiyle ne yöne evirildiğini tartışmaktır. Tartışmayı daha somut bir zemin üzerinde inşa edebilmek amacıyla görece yeni bir mesele olarak “*engelli birey ile iktidar*” arasında oluşan gerilimli ilişki, tarihsel perspektif dâhilinde ele alınacaktır.

Kuramsal açıdan bireyin yaşamını denetleme ihtiyacından doğan bir kategori olarak iktidar olgusunu engelli birey açısından daha anlaşılabilir kılmak maksadıyla mesele Michel Foucault'ya ait “*biyopolitika*” kavramı üzerinden tartışmaya açılacaktır. İktidarın kendini yeniden

üretebilmesi için siyasal alanın yanı sıra gündelik doğal alanı da denetleme zorunluluğundan doğan ve esas olarak siyasal alan ile doğal alan arasındaki sınırların silinmesiyle ilgili olgular, iktidarın öznesi olduğu modernleşme bakımından incelenecektir. Böylece siyasal alan ile doğal alan arasında cereyan eden ilişkilere müdahil olma vasfı kazanan iktidarın kapsayıcı, nüfuz edici ve kendisini yeniden üreten yetenekleri engelli yurttaş bakımından açıklanmaya çalışılacaktır. Zira modernleşme tezahürü olarak siyasal iktidarın norm kadar söylem de üretebilen yayılcı doğasından kaynaklanan gündelik yaşamı denetleme kudreti; 20. yüzyıl boyunca pek çok kez yeniden tanımlanan engelli bireyin gündelik yaşam içindeki gerilim dolu yerine ilişkin ipuçları verebilmektedir.

1. Engelli Olmanın Kısa Tarihi: Topluluk Üyesi, Köle ve Yurttaş

İnsanın topluluk halinde yaşayarak bir dizi dayanışma pratiği geliştirdiği günden bu yana topluluk içinde yer alan engelli bireylere karşı tutumu benzeşmez, dönemseldir ve homojen bir davranış kalıbı içinde tarifi güçtür. Görev bölümü ve gündelik yaşamın sıkı kurallara bağlandığı ortaklaşmacı göçebe topluluklarda; topluluk üyesi her bireyin sağlığını koruması hem iş görme, hem de aşkın varlıklara karşı topluluk çıkarlarının korunması bakımından öncelikli olarak bir tür bireysel sorumluluktur.¹ Dolayısıyla yeteri kadar özenle sağlığını koruyamayan ya da yaşamının geri kalanını kalıcı bir hasarla geçirmek zorunda olacak denli yaralanmış her hangi bir topluluk üyesinin hem moral hem de işlevsel bakımdan toplulukça korumaya çalışılan ahenge zarar vereceğine inanılır. Diğer yandan topluluk üyelerinin engelli bireylere karşı tutum ve davranış farklılığına neden olacak dönemsel dinamikleri belirleyen pek çok neden ileri sürülebilir. Örneğin avcı ve toplayıcı toplulukları bakımından ihtiyaç duyulan kıt gıda kaynaklarına ulaşmakta zorlanan engelli topluluk üyelerine yönelik -tıpkı yaşlılar ya da henüz bedensel gelişimini tamamlamamış çocuklar gibi- bir tür olumsuzlanma geliştirilmiş olabilir. Öte yandan böyle bir varsayım avcı ve toplayıcı topluluklarını yerleşik birer tarım toplumu halinde yeniden örgütleyen neolitik çağla birlikte engelli topluluk üyelerine ilişkin toplumsal ve siyasal perspektifleri pekâlâ değiştirmiş olabilir. Dolayısıyla benzer önermeler, göçebe avcı ve toplayıcı topluluklarından kesin kurallara bağlanmış bir mülkiyet sistemiyle farklılaşan yerleşik tarım toplumları için de geçerli olabilir. Zira yerleşik toplumları kendinden önceki göçebe örgütlenmelerden farklı kılan söylem ve ibadet düzeyinde incelenmiş öte dünya anlayışı kadar topluluk üyeleri tarafından sıkı sıkıya disipline edilmiş çalışma etiğidir. Bu nedenle yerleşik tarım toplumlarında kurumsallaşan çalışma etiği ve sıkı disiplin, üyelerin beden sağlığı ve bütünlüğüne gösterilen önemin doğal birer gerekçesi olarak kavranabilir. Sonuç olarak Batı Avrupa tarihi boyunca engelli olmak bir çeşit toplumsal normdan sapma

1 John George Wood, *The Natural History of Man* (London: Routledge and Sons, 1868), 15.

olarak damgalanmıştır. Modern döneme kadar farklı toplumlarca engelli topluluk üyelerine yönelik uygulanan kimi haksız muameleler aşağıda verilen tabloda olduğu gibi özetlenebilir.

Bölge/Ülke	Engellilere Yönelik Uygulama Örnekleri
Antik Yunan	Dağlık ya da ormanlık alanlarda terk edildi ya da öldürüldüler.
Roma İmparatorluğu	Engelli bireyler Roma saraylarında soytarı olarak kullanıldılar.
İspanya (Ortaçağ)	Engizisyon mahkemelerinde boğularak ya da yakılarak öldürüldüler.
Avrupa (Rönesans)	Engelli bireyler bebek katili olarak tasvir edildi.
Britanya (17. yüzyıl)	Kraliçe Elizabeth Dönemi Britanya hükümeti fakirleri üç gruba ayırdı. Buna göre engelli fakirler “ <i>yeteksiz</i> ” olarak etiketlendi.
Amerika (14-15. yüzyıl)	Erken sömürge dönemi islahavlerinde gayri insanı koşullar altında bodrum ve mahzenlerde kaldılar.
Avrupa (19. yüzyıl)	Kimsesizler yurdu ve akıl hastaneleri gibi izole edilmiş mekânlarda “ <i>insanlaştırma</i> ” işlemine tabii tutuldular.
ABD (18. yüzyıl)	Amerika Birleşik Devletleri’nin erken dönemlerinden itibaren topluluk faaliyetlerinden dışlanma. Kamuya açık eğitim ve bakım olanakları yerine evde eğitim ve bakıma zorlandılar.
ABD (19. yüzyıl)	Dünyada ilk kez Massachusetts’te “Geri Zekâlılar Enstitüsü” kuruldu. Kaldıkları kurumlarda yataklarına kelepçelendiler çünkü bu kurumlar genellikle hastalarına bakmakta yeterli sayıda personele sahip değildi.
ABD (20. yüzyıl)	Engellilere ait sözde “ <i>kalitesiz genlerin</i> ” transferini önlemek amacıyla engelli kişiler zorunlu olarak kısırlaştırıldı.
Avrupa-Amerika	Beyin felci olan kişiler zihinsel engelli olarak kabul edildi. Engelliler, hemen hemen tüm dünyada toplumdaki izole edilmiş tesislerde kalmaya zorlandı. Evlerine yakın okullarda eğitim hakları engellendi. Toplumsal nefret ve inziva uygulamalarına maruz kaldılar. İnsanlık dışı muamelelerle mağdur edildiler.

2. 20. Yüzyıl: Topyekûn Savaş ve Engelli Yurttaş

Veliaht prens Ferdinand’a suikast yapılması üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Sırbistan’a -dolayısıyla Rusya’ya- savaş ilan ettiği 28 Temmuz 1914 ile 14 Ağustos 1945 günü ABD tarafından iki kentine atılan atom bombasının yıkıcı sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kalan Japonya’nın kayıtsız şartsız teslim olması arasında geçen yaklaşık otuz yıllık süreç “*topyekûn savaş çağı*”³ olarak anılmaktadır. Topyekûn savaş, iki temel belirleyen üzerinden geleneksel savaş ve çatışmalardan ayrılmaktadır. Bunların ilki -ve en önemlisi- kitlesel kayıplar ve sakatlanmalara neden olan teknoloji ürünü silahların mükemmelleşme düzeyinde görülen müthiş sıçramalardır. İkincisi ise savaşı önceden belirlenmiş kural ve sınırların ötesine taşıyarak sivil hedefleri de çatışmanın içine alacak şekilde derinleştiren yeni tür bir savaş de-

2 Gary Albrecht, *Disability Through Life Course* (London: Sage Publications, 2012), 3.

3 Eric Hobsbawm, *Kısa Yirminci Yüzyıl 1914-1991-Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Sarmal Yayınları, 2003), 35-75.

neyimidir. Askeri tarihçiler geleneksel savaş kavrayışının 1914 yılından itibaren değişmesini; kimyasal gaz, makineli tüfek ve devasa top mermileri benzeri yıkıcılık -ve teknik- düzeyi yüksek silahlar ile sanayi üretim tesisleri ve sivil yerleşim bölgelerini savaş alanının içine dâhil eden yeni savaş stratejileriyle açıklama eğiliminde olmuşlardır. Dolayısıyla savaş alanını tarihte görülmemiş oranda esneten mekânsal “*genişleme*” aslında silah sanayiinde kaydedilen bir dizi “*gelişmenin*” dolaylı sonucudur. Ancak geleneksel savaş kavrayışına sivil “*hedefleri*” ilave ederek köklü bir biçimde değiştiren mekânsal genişlemenin en somut tezahürü insan bedeninde -ve elbette ruhunda- açtığı yaralar ve o zamana değin görülmemiş düzeyde artan uzuv kayıplarıdır. Sözelimi; ilk kez savaş silahı olarak kullanılan kimyasal gazların savaş alanına tatbik edilmesi nedeniyle kurbanlar sadece kör olmakla kalmıyor aynı zamanda gazın uzun süreli solunması halinde akciğerlerin sıvı üretimini engelleyerek bir çeşit boğulmaya neden olarak mutlak ölümle sonuçlanıyordu⁴. Topyekûn savaş stratejileri, bir dönemin savaş kavrayışı içinde çatışmayı cephe gerisinde bulunan kimi “*stratejik*” -ve bir masumlaştırma eğilimi olarak kullanılan stratejik ön eki ile birlikte- sivil hedefleri de içine alacak biçimde genişleten yeni tür bir harp anlayışıdır. Öyle ki, askeri seçkinlerin 19. yüzyıl boyunca büyük sıçramalar yapan kimya bilimi alanından devşirdikleri bilgileri savaş silahlarına ve gereçlerine uygulama konusunda gösterdiği kontrolsüz iştah nedeniyle savaşılan askerlerin bedensel bütünlüğüne, dolaylı olarak engelli olmaya ilişkin bildik tanımların yeniden yapılmasına yol açacak denli büyük değişimlere tekabül etmektedir. Bilimsel yol ve yöntemlerle elde edilen bilginin uygulamaya konmuş hali olarak savaş teknolojileri; bir yandan harp araçlarının güçlenmesine katkı sağlayarak savaş alanında artık çok daha fazla sayıda askerin bedenini tahrip ederken; yenilikçi modern tıbbın özellikle ortopedi ve cerrahi alanlarında kullanılarak bedensel bütünlüğü bozulan askerlerin eksilen uzuvlarını yeniden tamamlamakta ya da onarmaktadır. Dolayısıyla teknoloji; bir tür modern *Tanrı Janus*⁵ gibi bir yüzü sakatlamaya ve öldürmeye, diğer yüzüye sağaltmaya ve yaşatmaya dönük iki yüzüyle 20. yüzyılın belki de en garip paradoksunu insan bedeni üzerinde uygulamaya geçiriyordu.

Engelli birey ve ordu, dolayısıyla savaş arasındaki meseleye ilişkin tartışmaların bir başka vechesi ise ordu hizmetine alınmadan önce çeşitli sağlık sorunları nedeniyle herhangi bir uz-

4 Heather R. Perry, *War And Medicine In World War I Germany* (Manchester: Manchester University Press, 2014), 17.

5 Roma Tanrısı Janus, bir yüzü sağa, bir yüzü sola bakan sahip olduğu iki yüzüyle bilinmektedir. Tanrı Janus; tıpkı “ocak-january” ayı gibi gelecek yıla, hem de geçmiş yıla göndermeyle bütün içindeki paradoksa işaret eder. Diğer yandan bilimsel yetkinliğe erişmiş savaş araç gereçleri nedeniyle “*şövalyeye çatışma*” ya da “*centilmence döviş*” benzeri ortaçağa özgü askerlik ethosu da yerle bir oluyordu. Birinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda Alman toplumunda görülen estetize edilmiş siyaset anlayışını tartıştığı metinde Ansgar Hillach; askerlik ethosunun yıkılışına neden olan yegâne gelişmenin -yaygın olarak sanılan aksine- kalabalıkların askerliğe girişi olmadığını, teknolojinin savaşın icrasına yoğun biçimde uygulanması olduğunu vurgulamaktadır. Ansgar Hillach, *Estetize Edilmiş Yaşam*, çev. Ünsal Oskay (İstanbul: Der Yayınları, 1995), 58.

vunu kaybetmiş olan yurttaşların ordu hizmetine alınıp, alınmaması; alınacaksa, bu kimselerin hangi hizmetleri görebileceği konusunda ortaya çıkmıştır. Sözgelimi Birinci Dünya Savaşı'nın şafağında Alman ordusu için hizmete alınan engellilerin, kısıtlı bedensel işlevleri oranında askeri hizmette bulunmaları öngörülmüştür. Gazeteci Pierre Renaudel'e göre; Alman ordusunda olduğu gibi düzenli olmasa da sıkça karşılaşılan sıtma benzeri müzmin cephe hastalıklarından mustarip olanlar, bedensel engellerine rağmen Fransız ordusundaki görevlerine devam edebiliyorlardı.⁶ Her iki ülkenin askeri ve siyasal seçkinlerinden oluşan dönemin iktidarlarınca uygulanan engelli politikalarında “fiziksel özürleri işlevsel kılma ve ordu yararına engelli işgücünden yararlanma”⁷ eğiliminin oldukça güçlü dışa vurulduğu görülebilir. Oysa engelli yurttaşlara ilişkin uygulamaya konan ve engelleri oranında fayda sağlamayı amaçlayan askere alma öncelikleri, 20. yüzyılın ikinci büyük savaşında yerini çok daha acımasız uygulamalara bırakmıştır. Özellikle Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) yönetimi esnasında, Almanya'da fiziksel ve zihinsel engelli yurttaşlar -ve elbette aşağı ırktan köleleştirilenlerle savaş esirleriyle birlikte- toplumun enerjisini sömüren birer asalak olarak değerlendirilmişlerdir.⁸ Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı esnasında engelli yurttaşlardan işlevleri oranında faydalanmayı öngören politikalar, engellilere toplumsal kabul ve saygınlık imkânı sunarken; İkinci Dünya Savaşı esnasında doğrudan doğruya savaşa ya da savaş sanayiine katkısı olmayacağı var sayılan engellileri “toplumun sırtından geçinen asalak, hastalıklı bir ur ya da ekonominin sırtında bir kambur” olarak tanımlamıştır. Sonuç olarak 20. yüzyılda Avrupa'nın öznesi olduğu savaşlarda benimsenen politik yaklaşımlarda önce faydası oranında işlev gören engelli yurttaş, sonraları sahip olduğu değersiz yaşama tahammül bile edilemeyen, toplumdışı ve öteki olarak cezalandırılmıştır.

Avrupa Birliği deneyimi; 20. yüzyılın ikinci yarısını milyonlarca insanın kaybı, çok daha fazlasınsa hayatlarını birer engelli olarak sürdürmek zorunda kaldığı iki büyük savaşla tamamlayan Avrupa toplumlarının zihniyet değişiminde köklü bir dönemece işaret eder. Bu deneyim nedeniyle 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde birliğe üye ülkelerin her birinin engelli yurttaşlarına yönelik uygulamaya geçirdiği politikalar, bu çalışmada ele alınan meseleye oldukça değerli katkılar sunmaktadır. Avrupa Birliği Konseyi; üye ülkelere eşit istihdam ve mesleki yeterlik bağlamında genel çerçeveye oluşturması maksadıyla 1999 tarihli *Ayrımcılığa Karşı Yönerge*'yi kabul etmesinin ardından “Amsterdam Antlaşması”nın benzer konuda düzenleme içeren 13. maddesinin yürürlüğe konmasını önermiştir. Yönergenin ilk taslağında

6 Andrew Orr, *Woman And The French Army During The World Wars* (Indiana: IU Press, 2014), 101-102.

7 Paul Virillio, *Hız ve Politika*, çev. Meltem Cansever (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 64.

8 Susan Bachrach, *In the Name of Public Health-Nazi Racial Hygiene* (Massachusetts: Medical Society, 2004), 417-420.

ordu hizmetleri de dâhil olmak üzere hemen her iş kolunda geçerli olacak şekilde engellilerin istihdamında mutlak ayrımcılığa bir dizi yasak getirmektedir. Bu dönemde -birliğin tam üyesi olmasına rağmen- Britanya tarafından yönergede belirtilen ayrımcılığa karşı istihdam politikaları bağlamında kraliyet silahlı kuvvetlerinde hizmetlerin yürütülmesine ilişkin çekinceler öne sürülmüş ve tartışmalar sonucunda Britanya, birliğe üye ülkelerin engelli yurttaşlarına ayrımcılık yapılmamasını şart koşan ilgili düzenlemeden muaf tutulmuştur. Dönemin Britanya Genelkurmay Başkanı *Charles Guthrie*, kraliyet silahlı kuvvetlerini düzenlemenin dışında tutan muafiyetin gerekçesini dönemin basın organlarına şöyle açıklamıştır: “*Engelli kişilerin kraliyet ordusu, donanması veya hava kuvvetlerinde hizmete alınması halinde ordu hizmetlerinin yürütülmesinde aksaklıklar doğabilir, dolayısıyla engellilerin orduya hizmet etme hakkı olamaz.*”⁹ Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin ordularında engelli yurttaşların eşit istihdamına yönelik düzenlemeyle oluşan genel eğilime karşı koyan Britanya yaklaşımı; Guthrie’nin yaptığı açıklamadan da anlaşılacağı gibi bir tür askeri etkinliği koruma ve askerlerin sahip olması gereken asgari savaşıma -bedensel- yeterliği üzerinden gerekçelendirilmiştir. Britanya medyasında dahi çağın ruhuna aykırı bir yaklaşım olarak ifşa edilen ve kamuoyunda bir hayli tartışılan askeri-seçkinci eğilim, sokak gösterileri ve protestolara neden olacak kadar keskin bir ayrımcılık olarak tanımlanmıştır. Engelli haklarını savunan sivil toplum kuruluşlarına göre ise bu yaklaşım her şeyden önce demokratik bir toplumda fırsat eşitliği kavramının doğasına tamamen aykırıdır. Bu çevrelere göre engelli yurttaşlar; ordu içinde görev verilmesi durumunda başta yardımcı hizmetler başlığı altında sıralanan lojistik, muhabere ve malzeme temin gibi kimi görevleri rahatlıkla yerine getirebilecek yeteneğe sahip olduklarını -zaten- defalarca kanıtlamışlardır. Avrupa Birliği çevrelerinde tartışılan ve üye ülkelerin kamuoylarında geniş yankı bulan “*ordu hizmetlerinde engelli yurttaşların istihdamına*” ilişkin tasarıya Britanya’dan gelen geleneksel direnç “*engelli yurttaş ile iktidar*” arasında tarih boyunca gidip gelen kadim gerilimin 20. yüzyıldaki son örneği olarak kavranabilir. Ancak bu gerilim nedeniyle mesele; bir yanında geleneksel savaşçı değerler ve bu bağlamda üretilen çekinceleriyle seçkinci Britanya yaklaşımı ile cüretkâr talepleriyle liberal demokratik yaklaşım arasında sıkışıp kalmıştır.

3. Modernleşme ve Engelli Yurttaş Kimliğinin Yeniden İnşası

Karl Marx (1818-1883); herhangi bir toplumda -ve herhangi bir zamanda- üretim biçimiyle üretim ilişkilerini düzenleyen ve çoğu kez iktisadi düzlemde gerçekleşen değişimlerin eninde sonunda üstyapı kurumlarını da değiştirdiğinden bahisle; geçiş dönemlerinde görülen karmaşayı tanımlamak için üretim koşullarında somutlaşan maddi alt üst oluşlara dikkat çe-

9 Mark Oliver, “Disabled People in the Armed Forces”, *The Guardian*, 20 Dec 2000. Erişim 27 Nisan 2019, <https://www.theguardian.com/society/2000/dec/20/disability.voluntarysector2>

ker.¹⁰ Buna göre 18.-19. yüzyıllara tekabül eden modernleşme adı verilen karmaşa dönemi hakkında bir hükme varabilmek için her şeyden önce maddi yaşamın çelişkilerinde gizli üretici güçler ve üretim ilişkilerine dikkat kesilmek gerekmektedir. Dolayısıyla 18.-19. yüzyıllar boyunca gündelik yaşamda ağırlığını iyiden iyiye hissettiren; dış gerçekliğin kavranmasında pozitivizmin başat unsur haline gelmesi, rasyonel yönelimlerin güçlenmesi ve elbette endüstri devriminin dönüştürdüğü üretim güç ve güç ilişkilerinin mahiyeti engelli bireyin tanımlanmasında belirleyici olmuştur. Bu dönemde modern birey olduğu kadar modern engelli bireyin tanımlanmasında da kullanılan pek çok ayarlama icat edilmiştir. Modern döneme özgü bir diğer dikkat çekici ayrıntı ise “engelli” bireyin, değişen üretim ilişkileri ve çalışma etiği bağlamında sınırları özenle çizilerek idealize edilen “normal” birey üzerinden tanımlanmasıdır.

Engelli meselesine ilişkin sosyal model önerenlere göre mesele şöyle özetlenmektedir:

Sakatlık tam da bu dönemde modern öznenin tanımı için ontolojik açıdan hayati, kalibre edilen, kurumsallaşmış, tıbbileştirilmiş ve idari bir şey haline geldi. Sakatlık yalnızca onun sınırları dâhilinde tanımlananları etkilemekle kalmadı, aynı zamanda kültürel uzlaşımlara uymalarının bir ölçüsü olarak her insana etkide bulunan bir araç haline geldi.¹¹

Engelli bireyin uzuv kaybı ya da bir başka nedenle gündelik yaşam pratiklerinin değişmesini üretimden kaynaklanan güç ilişkilerine bağlayan sosyal model bakış açısına göre; araştırmacıların daha çok sanayi devrimiyle başlayan ve büyük ölçekli üretime geçilmesiyle ağırlığını iyiden iyiye hissettiren çalışma etiğine odaklanılması gerekmektedir. Bu yaklaşıma göre, engelli bireyler artan makineleşme ve iş gününün zamana bağlı olarak yeniden programlanması nedeniyle büyük ölçüde kabuk değiştiren emeğin -modern dönemde- ihtiyaç duyduğu niteliklerden yoksundur. Zira endüstriyel üretim tekniklerinin yetkinleşmesi sonucunda standardize edilen tek şey ürün ya da meta değildir. Dahası üretim güç ve ilişkileri bakımından yapılan sınıflandırmalarda sıkça görüleceği üzere standardize edilmiş insan gücüne de ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla sanayi devrimiyle beliren ve bireyi odağa alan üretim ilişkileri, ortaklaşmacı karakterdeki tarımsal üretim ve üretim ilişkilerinden nicelik bakımından olduğu kadar nitelik bakımından da keskin bir kopuşa tekabül etmektedir.

Pauline Morris’e göre,¹² bir toplumu oluşturan bireylerin üretim sürecine ellerinden ne geliyorsa o katkıyı sundukları kırsal ve işbirliğine dayalı çalışma yaşamından, bireysel ve ücretli emek etrafında örgütlenmiş, kent merkezli ve fabrika temelli üretim sürecine geçiş

10 Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli (Ankara: Sol Yayınları, 1993), 24.

11 Rose Galvin, *Çalışma ve Cinsellikle İlişkisi İçinde Sakat Kimliğinin Soy Kütüğü, Sakatlık Çalışmaları*, der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk. (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 484.

12 Pauline Morris, *Put Away, Institutions for the Mentally Retarded* (Londra: Routledge, 1999), 9.

modern çağı tanımlayan pek çok büyük dönüşümün yolunu açmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren emek pazarının işleyişine bakıldığında her türlü engelli bireyin üretim ilişkilerinin dışına itildiği görülebilir. Bu nedenle modern dönemde engelli olmak; modern çalışma ilişkileri tarafından sınırları belirlenen şablonun dışında kalmak ve doğal olarak o şablonun dışında kalanlara -yani üretim ilişkilerince belirlenen bedensel ya da zihinsel niteliklere sahip olmayan bireylere- atfedilen dışlayıcı bakışın nesnesi haline gelmek demektir.

4. Biyopolitika ve İdeoloji Bağlamında Modern İktidar ve Engelli Yurttaş

Tarihsel açıdan birey ile iktidar arasında oluşan ilişkiye dair yapılacak en temel önerme; iktidarın, birey (dolayısıyla toplum) üzerinde denetim, kontrol ve yönlendirme bağlamında kendini yeniden üretme zorunluluğunda olmasıdır. Diğer yandan iktidarın siyasal alanla sınırlı olduğunu var sayan geleneksel kabulü geçersiz kılan en somut göstergeyse, bizzat iktidarın gündelik yaşama nüfuz etme eğilim, güç ve potansiyelinde aranabilir. Buradan hareketle iktidar ile birey arasındaki ilişkiyi açıklamakta kullanılan başta “*biyopolitika ve özneleşme*” olmak üzere Michel Foucault’ya ait bir dizi kavram; engelli bireye atfen tarihsel örneklerde sıkça dile getirilen “ *faydacı işlevsel yaklaşım ile geleneksel dışlayıcı yaklaşım*” arasında sıkışan meselenin daha derinlikli kavranmasında faydalı olabilir. Foucault’nun düşünce sistematığının merkezinde yer alan biyopolitika olgusu, modern iktidarın kavranmasında anahtar role sahiptir. Biyopolitika, modern iktidara ilişkin geleneksel yaklaşımlarda merkezi önem taşıyan ve iktidarın, beden üzerindeki hakkı üzerinden tanımlanan geleneksel döneme özgü bir dizi paradigmanın modern dönemle birlikte yer değiştirmiş olmasının bir sonucudur. Buna göre geleneksel iktidar yaklaşımlarında yer alan ve iktidara tabi bedenlerin yaşatılması ya da yaşatılmaması şeklinde iki uçlu önermeyle tanımlanan geleneksel iktidar olgusu; modern yaklaşımda iktidara tabi bedenlerin üretkenliğiyle ölçülen oldukça yeni bir tür yönetsel şablon içine yerleştirilmektedir. Bu nedenle bedenin yönetilmesi ve işlev kazandırılması bakımından modern iktidar, geleneksel iktidar kavrayışından keskin bir kopuş anlamına gelmektedir.¹³ Biyopolitika, modern iktidar sistematığı açısından bireyin tabi kılınma ya da uyumlu hale getirilme sürecini odağa alır. Gündelik yaşam, iktidar ile birey arasında cereyan eden sürecin esas zemini. Dolayısıyla gündelik yaşam, iktidar ile birey arasında tanımlanan geleneksel tabiiyet ilişkisi bakımından anlamsal zenginliğe sahiptir. Biyopolitika bağlamında yeniden tanımlanan iktidar; siyasal alan ile siyasal olmayan alan arasındaki farkı siler ve her iki alan arasında kurabildiği ilişki oranında kendi var oluşunu garantiye alarak iktidarını yeniden üretir. Bu nedenle Foucault sistematığında iktidar kavrayışı sadece bedensel denetim bağla-

13 Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, çev. M. Ali Kılıçbay (İstanbul: İmge Yayınları, 2017), s 67.

mına indirgenemez. Bununla birlikte, iki alan arasında kurulan ilişki çerçevesinde öncelikle yönetme, yönlendirme ve dönüştürme şeklinde cereyan eden bir tür güçler toplamına tekabül eder. İktidarın tabiiyetini dönüştürme yetisi, esas olarak -iktidarın- kendisini dönüştürebilme yetisinden beslenmektedir. Geçtiğimiz yüzyılda engelli bireyin üretim ilişkileri bakımından kimi zaman yarar, kimi zamansa işlevsel açıdan kategorize edilerek pek çok kez tanımlanabilmiş olmasının altında iktidarın söylem üretebilme gücü bulunmaktadır. Modern iktidarın söylem üretebilme ve bu söylemleri gündelik hayatta dolaşıma sokabilme gücü engelli birey ve engelli çalışmaları bakımından önem taşımaktadır. Buna göre modern iktidar, hayatı daha verimli kılma ya da kendini meşrulaştırma gücüne kaba kuvvet ya da baskı araçları kullanmak yerine ürettiği ve dolaşıma soktuğu söylem aracılığıyla erişebilmektedir. Söylem üretme ve söylemi dolaşıma sokma gücü sayesinde modern iktidarlar toplumsal düzlemde “*doğru ya da yanlış*” benzeri normatif ayrımlar koyabildiği gibi “*iyi ya da kötü*” gibi ahlaki ayrımlar da üretebilmektedir. Böylece modern iktidar; söylem düzleminde bir toplumu tanımlama, geçmişten kalan kimi tanımlamaları yürürlükten kaldırma ya da başka içerikle yeniden dolaşıma sokma gücüne erişebilmektedir.¹⁴ Foucault’nun modern iktidarı tanımlarken ideoloji kavramı yerine söylem kavramını tercih etmesinin nedeni, 1960’lardan itibaren yükselişe geçen post-Mark-sist yaklaşımların egemenlik ilişkileri bakımından iktidarı sadece siyasal alanla sınırlı tutan geleneksel açıklamalara karşı tutum almasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan söylem düzeyinde dolaşıma sokulan bir fikrin ideoloji olup olmadığı, o fikrin iktidar ile olan ilişkisi bağlamında ancak tanımlanabilmektedir.¹⁵ Dolayısıyla iktidarın söylem üretme ve üretilen söylemleri dolaşıma sokma gücü öncelikle ilişkisel bakımdan incelenebilmektedir.

Engelli araştırmalarında kullanmaya uygun kavramsallaştırmaların bir diğeryise “*iktidar ile özne*” arasındaki ilişkiyi somutlaştırma çabalarını içeren metinlerde aranabilir. Foucault’ya göre modern iktidar; özne üzerinde sürekli baskı uygulayan ya da bireyi iğdiş etmek için sürekli güç kullanan bir sistematiğe sahip değildir. Aksine, önceden belirlediği ihtiyaçlar bağlamında özneyi verimli kılabilme için arzu ettiği ölçütler dâhilinde bireyi adeta yeniden inşa etmektedir. Bu bakış açısına göre özne ile iktidar arasında esas olarak bir tür tabi olma ilişkisi vardır. Özne, iktidar tarafından tarif edilen ve sınırları belirlenen söyleme uygun olarak kendini var etmek zorundadır. Elbette özne açısından bu durum, bir tür sözde var olma ve sözde özne olabilme yanlısamasından başka bir şey değildir. Foucault; modern iktidarın cinselliği yeniden tanımlamasında olduğu gibi bireyin kendi hayatını iktidarın söylem düzleminde ürettiği çerçeveye göre inşa etme çabasını -bireyin- iktidara tabi olma ilişkisi bağlamında açıklamaktadır.¹⁶

14 Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Osman Akinhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 63.

15 Tery Eagleton, *İdeoloji*, çev. Muttalip Özcan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996), 24-25.

16 Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 75-76.

Engelli bireylerin ordu hizmetlerinde çalışma arzusunu içeren talepleri bu doğrultuda değerlendirildiğinde; engelli birey ile iktidar arasında kurulan ilişkinin özne açısından bir tür sözde özneleşme süreci olduğu görülür. Zira ordu hizmetlerinde engellilerin istihdamına ilişkin arzulanan düzenlemeler çerçevesinde engelli bireyin özne olarak kendini yeniden inşasına tekabül eden verimlilik arzusu, modern iktidarın verimlilik üzerinden tanımladığı söylem ve yönetsel kabiliyetlerinin engelli birey -ve toplum- tarafından sıkı sıkıya içselleştirdiğini göstermektedir. Bu içselleştirmenin kaynağında; modern çalışma etiğini güçlendiren kitlesel üretim, kapitalizmin örgütsel etkinliğini arttırması ve kentsel nüfus yoğunlaşması ile yeni bir deneyim olarak modernleşme bulunmaktadır. Bu sayede görece işbirliğine dayalı geleneksel çalışma etiği yerini modern -endüstriyel- çalışma etiğine; dayanışmacı toplumsal ilişkilere izole, bireysel ve yabancılaşmış ilişkilere bırakmıştır. Foucault'ya göre toplumsal ilişki ve davranışların bu denli kökten değişimi ve yeniden düzenlenmesinde normatif olduğu kadar normatif olmayan kurumlar da çok önemli roller yerine getirmektedir. Bu kurumlar, modern dönemde söylem düzeyinde çok önemli toplumsal denetim, dönüştürme ve yeniden üretme aracı olarak kullanılmıştır. Foucault'ya göre; hastaneler (özellikle akıl hastaneleri), hapishaneler, fabrikalar ve okulların kapitalizmin yükselişe geçtiği 18.-19. yüzyıllarda yaygınlık kazanmasının en önemli nedeni bu kurumların toplumsal “uyumlanma” ve bireysel “iğdiş etme” mekaniğine sahip olmalarıdır.

Sonuç

Modern dönemden başlayarak 20. yüzyılın sonuna kadar engelli birey ile iktidar arasındaki ilişkiler, Francis Galton'un “ojenik tezleri”¹⁷ ile savaşın zorunlu kıldığı ihtiyaçların gördürülmesi amacıyla engellilerin de kullanılabilmesine ilişkin işlevci yaklaşımlar arasında gidip gelmektedir. 18.-19. yüzyıllara tekabül eden modern dönemde gerçekleşen -aşağıda sıralanan- bir dizi gelişmeden ve aynı dönemde “normal” başlığı altında yeniden tanımlanan modern bireyden bağımsız olarak engelli kimliğini bütünüyle kavramak oldukça güçtür.

Modern dönemde yeniden üretilen çalışma etiği bakımından engelli kimliğinin tanımlanmasında etkili olan faktörler arasında;

- Bürokratik-İdari ulus devlet mekanizmalarının güç kazanması,
- Girişimci kapitalizmin örgütlenmesini tamamlayarak gelişkin seviyelere ulaşması,
- Pozitivist ve deneysel yöntemlerin bilimsel alanda belirleyici olması,
- Liberal felsefenin kuşattığı düşünsel atmosfer sayılabilir.

Sonuç olarak çalışmada Avrupa Birliği Konseyi tarafından 1999 yılında tartışılan ve içinde ordu hizmetlerinin de bulunduğu ayrımcılığa karşı eşit istihdam ve mesleğe kabul müzake-

17 Harry Laughlin, *Eugenical Sterilization* (Chicago: Psychopathic Laboratory of the Municipal Court, 1922)

relerinde Britanya tarafından ortaya konan odağında engelli bireyin olduğu bir dizi çekince “engelli birey ve modern iktidar” bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışma sonunda 18.-19. yüzyıllarda köklü bir şekilde değişen üretim ilişkileri ve çalışma etiği bağlamında engelli bireyin -modern- iktidar tarafından yeniden tanımlandığı görülmüştür. Bu tanımlamada modern çalışma etiği ile gelişkin üretim ilişkileri baskındır. Diğer yandan merkezileşmiş ulus devlet organizasyonu, pozitivist bilimsel kavrayışlar ve liberal felsefenin engelli bireyin yeniden anlamlandırılmasında etkisi büyük olan öteki faktörler arasında sayılabilir.

Bu dönemden günümüze üretim ve toplumsal ilişkiler bağlamında engelli olmak, insana özgü birer farklılık olmaktan çıkarak modern tıbbın ilgi alanına girerek bir nevi kurumsallaşmıştır. Sonuç olarak modernleşmeyle birlikte engelli yurttaş meselesi dolaylı da olsa değişen üretim güç ve ilişkileri bağlamında yeniden tanımlanan pek çok toplumsal kategori gibi sınırları yeniden çizilerek tanımlanmıştır. Ancak bu tanımlamada engelli olmanın insani bir farklılık içerdiğine ilişkin yargı ve kabullerin pek de belirgin olduğu söylenemez.

Kaynakça / References

- Albrecht, Gary Len. *Disability Through Life Course*. London: Sage Publications, 2012.
- Bachrach, Susan. *In the Name of Public Health, Nazi Racial Hygiene*. Massachusetts: Massachusetts Medical Society, 2004.
- Eagleton, Tery. *İdeoloji*. Çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- Foucault, Michel. *Cinselliğin Tarihi*. Çev. Hülya Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Foucault, Michel. *Özne ve İktidar*. Çev. Osman Akinhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Foucault, Michel. *Deliliğin Tarihi*. Çev. M. Ali Kılıçbay. İstanbul: İmge Yayınları, 2017.
- Galvin, Rose. *Çalışma ve Cinsellikle İlişkisi İçinde Sakat Kimliğinin Soy Kütüğü, Sakatlık Çalışmaları*. Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Heather, Perry. *War and Medicine in World War I Germany. In Recycling the Disabled: Army, Medicine and Modernity in WWI Germany*, Manchester: Manchester University Press, 2014.
- Hillach, Ansgar. *Eстетize Edilmiş Yaşam*. Çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Der Yayınları, 1995.
- Hobsbawm, Eric. *Kısa Yirminci Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Yayınları, 2003.
- Laughlin, Harry L. *Eugenical Sterilization*. Chicago: Psychopathic Laboratory of the Municipal Court, 1922.
- Marx, Karl. *Ekonomi Polititiğin Eleştirisine Katkı*. Çev. Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları, 1993.
- Morris, Pauline. *Put Away, Institutions for the Mentally Retarded*. Londra: Routledge, 1969.
- Orr, Andrew. *Woman and the French Army During the World Wars*. Indiana: Indiana University Press, 2017.
- Virillio, Paul. *Hız ve Politika*. Çev. Meltem Cansever. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Wood, John George. *The Natural History of Man*. London: Routledge and Sons, 1868.
- Oliver, Mark. “Disabled People in the Armed Forces”. *The Guardian*. 21 December 2000. Erişim: 27 Nisan 2019), <https://www.theguardian.com/society/2000/dec/20/disability.voluntarysector2>